

Desátá přednáška

9. prosince 2003

Za týden odevzdáváme písemné práce!**Další osudy utilitarismu**

Minule jsem se vám snažil tlumočit něco z nadšení, které vyvolal utilitarismus v devatenáctém století

Jevil se jako etika pokroku, osvobozuje od zátěže předsudků a krutosti ve jménu „spravedlnosti“ a honosných ideálů, konečně „vědecká“ etika oproti pověrám

Základní střet 19. století:

Dvojí uspořádání společnosti:

teokracie – vláda tradice „z boží milosti“ – a
demokracie, vláda svobody z vůle lidu

K tomu dvě možnosti, jak volit naše jednání:

podle toho co je správné, co odpovídá řádu lidského soužití, řádu světa, co zapadá do harmonie, označováno jako **formalismus** nebo **deontologická etika**

podle toho, co je dobré, co lidem, světu přináší blaho, obecně pozitivní následky: obvykle označováno jako **utilitarismus**, ač pozor na pokleslou formu!

Utilitarismus se jeví jako etika demokracie, k tomu **jako „vědecká“ filosofie – žádné dohady, jen výpočet největšího dobra**

Proto nadšení, které jsem vám chtěl nechat procítit minule. Dnes:

* * *

Nadšení opravdové, avšak ani utilitarismus není bez problémů. Zásada největšího dobra se zdá jednoznačná, avšak představa, že na ní lze založit „vědeckou filosofii“ je problematická. Například:

- Radikální teze, že radost a bolest není „moje“ a „tvoje“, nýbrž jen je – nezáleží na tom, koho to bolí: stačí, že bolí a je třeba jednat.

Tak tomu je v nadhledu vědce či filosofa:

společnost je možná jen proto, že dovedeme myslet v relacích dobra jako takového, ne jen sobecky
Příklad minule: vzdát se osobní výhody (auta) protože je obecně zhoubná (skleníková vrstva)

Jenže v osobním rozhodování jsem ve středu zájmu já

problém není, zda lidé jsou schopni jednat nesobecky
Žijí mezi lidmi, kteří tak jednájí – Jedličkův ústav, ekologové, Diakonie, zdravotníci.

To záleží na tom, co považují za vlastní zájem: **jak široké je moje já – čím širší citový rozhled, tím širší já**

jde o to, že to vyžaduje výchovu, vnáší subjektivní prvek: představa o „čistě vědecké“ filosofii není udržitelná

Na okraj: Jak vzniká iluze, že lidé nutně sobečtí?
Podle sebe soudím tebe: lidé sobečtí se
ospravedlňují. Největší škodu působí reklama, když
ospravedlňuje bezohlednost a sobectví

- **Další problém: Je vůbec možné kvantifikovat dobro a zlo?**
Bentham je přesvědčen, že je možné přesně vypočítat, co je dobré, co zlé – tak zv. kalkul prospěšnosti.
Bodově ohodnotíme jistotu, blízkost, intenzitu radosti a bolesti z určitého činu, odečteme jedno od druhého, víme, jak hodnotit, bez ohledu na „přání“

Jenže bodové hodnocení je čistě osobní! a i kdyby nebylo, pak **problém vztahu univerzalizace a individualizace** (tj. mezi nadhledem celku a perspektivou účastněného jedince):

Co kdyby stu skinů způsobilo extatickou radost zabít jednoho jediného Róma (třeba Kamilu Horvátovou)?

Ušlechtilí utilitaristé jako J.S.Mill, odpovídali: naprosto ne, smrt je nekonečné zlo, přetrumfne každé množství radosti

Jenže co když oběť, byť zmučená, vyvázne holým životem?

Je to monstrosní logika, která neprokazuje nedostatečnost utilitarismu, nýbrž to, že utilitarismus představuje celkovou orientaci **pozitivní hodnocení života a radosti, negativní smrti a bolesti.**

Ne kalkul, který by rozhodl za nás

To je důležité: etika může poskytnout orientační rámec, ale člověk sám musí rozhodnout v jednotlivých případech

Pokus o vytvoření etického počítače, který by rozhodl za nás, vede k nezodpovědnému fundamentalismu a fanatismu

* * *

Potřeba rozlišit vyšší a nižší dobro

Otázka kvantitativního/kvalitativního utilitarismu: potřeba rozlišit kvalitativně, jinak redukuje na nejnižší společný jmenovatel, jenže tím utilitarismus ztrácí, co na něm bylo nejatraktivnější: jednoznačnost dobra a zla

Utilitarismus **vycházel z předpokladu jednoznačnosti dobra a zla:** radost je radost a je dobrá, ať je jaká je, bolest je bolest a je vždycky zlá – a **hlavně, ať je, čím je** (uplatňovat s presumpcí dobré vůle a ve vší etice)

John Stuart Mill připojil druhé omezení: jsou vyšší a nižší radosti (a bolesti), nelze počítat prostě víc a míň, jde také o to jaké

Tomu vzdorovali **Bentham a James Mill** bránili, protože aristokracie obhajovala své privilegia tím, že má vyšší,

jemnější slasti: Mozart a pivo (taktéž dnes vzpouřa davů!)

Kvalitativní rozlišení se dá zneužít proti rovnoprávnosti hlasů v demokracii: rovnost radostí je základem demokracie.

Zásada **jeden člověk, jeden hlas** se zakládá na rovnocennosti blaha (spokojenosti, „pleasure“ štěstí) všech citících bytostí

Nejsou lidé, jejichž štěstí je „vyšší“

To je, co ospravedlňuje polarizaci nesmyslně bohatých a beznadějně chudých, na kterou hyne každá demokracie: bohatí potřebují mocný stát, aby je chránil před chudými

Sociální spravedlnost – základní potřeby pro všechny – je předpoklad demokracie

Proto utilitaristé: radost každého má stejnou platnost, pivo jako Mozart.

To shrnuje kritika, že utilitarismus je prasácká filosofie

J.S. Mill odpovídá: úsilí o blaho se jeví prasácké jen prasákům, kteří lidem upírají vyšší radosti. Podle JS Milla: je lépe být nespokojený Sokrates než spokojený vepř, protože Sokratovy slasti jsou vyšší

(Jak rozlišit: vyšší – můžeme sdílet, nižší – můžeme jen rozdělit ☺)

Utilitarismus ve druhé fázi: „kvalitativní“ utilitarismus, se zásadou:

Jednej tak, abys vytvořil nejvyšší počet vyššího dobra pro největší počet lidí – a „vyšší dobro“ už ne jen běžná radost, nýbrž to, co za vyšší uznáme

Tak Tov. Ježíšovo je chápe jako spásu, přejímá utilitarismus salvifický! To ovšem neměl na mysli J S Mill, jemuž šlo o kultivovanost lidských vztahů

POZOR: všimněte si:

Každý pokus o etiku skončí jako nesmysl, pokud nepřijmeme dva zásadní předpoklady,

dobrou vůli a úctu k druhému (která se J.S. Millovi jeví jako kultivovanost. Bez těchto dvou předpokladů není možná etika, jen krocení nezkrotitelných, do kterého vyústuje kult sobectví

Etika vždy předpokládá dobrou vůli (= lásku) a určitou kultivovanost (= úctu). To je předpoklad všeho, to utilitarismus nezaručuje, nýbrž předpokládá. Avšak v tomto rámci **utilitarismus je (po zhroucení reformace) prvním velkým pokusem o etiku vlastního svědomí**

Proto přínos utilitarismu je obecná zásada“

Jednej tak, aby následkem tvého jednání byl přínos ke štěstí a ne utrpení všech citících bytostí

Opakuji: kdo morálkou opravňuje přidávání k fondu bolesti, je nemorální

Opakuji, nejde o to, vytvořit etický mechanismus.

V aplikaci každá etika předpokládá postoj lidské slušnosti – úcty a dobré vůle.

Síla utilitarismu není, že by poskytl etický kalkulátor, nýbrž že **je výrazem postoje dobré vůle**. Slabina utilitarismu: když se snaží poskytnout takový kalkulátor.

* * *

Systematizace utilitarismu:

Jeremy Bentham, 1748-1832 (hedonistický kalkulus)	James Mill, 1773-1836
John Stuart Mill, 1806-1873 (kvalitativní hedonismus)	Henry Sidgwick, 1836-1900 (prima facie závazky)

Systematizace utilitarismu ve tři základních tézích

- I. **Následky hodnotit podle štěstí** - slast, ne strast
- II. **Činy hodnotit jen podle následků** - ne soudní komise, nýbrž *damage containment*
- III. **Hodnotit nestranně: dobro jako takové** - všech bytostí, včetně mimolidských

→ První teze, hedonismus: dobro = blaho, jen blaho je dobré samo o sobě, všechno ostatní je dobré jen odvozeně

Nepochybně, blaho je dobré, svět nešťastný je nezáhodný i když je „dokonalý“ (děti a jejich rozlomný vozík!)

Jenže vystačíme s blahem?

Příklad: Vyloučený ze studia žurnalistiky našel štěstí v JZD, pravděpodobně víc blaha, než jako novinář - znamená to, že jeho vyloučení nebylo špatné?

Nebo člověk v cele, na drogách a virtual reality? Je šťastný - stačí to? POZOR. TO JE PŘESNĚ, CO NÁM NABÍZÍ KONZUMNÍ SPOLEČNOST: PŘESTAŇTE MYSLET, ŽÍT, POLYKEJTE PRÁŠKY NA ŠTĚSTÍ!

Je vůbec možné o štěstí usilovat? nebo je štěstí tím, co je přidáno, když usilujeme o dobro?

Paradox etiky: člověk se naplňuje, jen když se překračuje

Ano, život je vztažením k budoucnosti, ale ne v hledání štěstí (patologie naší společnosti)
nýbrž hledání dobra pro všechny bytosti, všechen svět (existencialisté: platí jen pro lidi, ale ono to platí pro všechen život)

Odbočení:

Co je dobré-o-sobě (tak zv. intrinsické) dobro?

Rozlišit: extrinsické (odvozené) a intrinsické (vlastní) dobro

Odvozené dobro vychází z užitečnosti jako nástroj k něčemu - tak všechno instrumentální dobro je odvozené

Vlastní dobro = dobro o sobě = to, co by bylo dobré, i kdyby ničeho nebylo - je něco takového?

G.E. Moore: gentleman si váží přátelství, radosti, estetického požitku jako dobra o sobě, i když to k ničemu nevede

MacDougall, Allport: vlastní dobro: naplňování lidských potřeb

Aristoteles: činnost žití sama o sobě je dobrá, ne výsledek její výsledek

Bowne: důležité v životu: minimum, pak pravda (možnost volit, vést svůj život!), svoboda, láska

Pokud dobro-o-sobě je „štěstí“ ve smyslu hromadění věcí, pak patologie – nákupy, nákupy, nákupy k nimž nás vede reklama:
co potřebujeme, abychom byli šťastní? Něco si koupit? Tady nejde o štěstí, jde o „chod M-

Odpověď na první tzi: o štěstí nelze usilovat, lze usilovat jen o dobro a štěstí přijde samo (a nebo nepřijde, ale nevádí: usilujeme o dobro, ne o nějaké „štěstí“)

→ **Druhá teze utilitarismu: hodnotit podle následků**

Velký přínos: orientace k budoucnosti – Jenže: budoucnost je nepředvídatelná!

příklad auto-guma-letadlo, příklad udavače, zachránil život – člověk miní, *malin génie* mění

Obměna I: jednej podle pravděpodobnosti největšího dobra (normální jednání!)

Obměna II: jednej podle úmyslu největšího dobra--jenže je to pak ještě utilitarismus? když pacient zemře, lékař si dělá výčitky, i když operoval s veškerou pravděpodobností a dobrým úmyslem

Obměna III nevztahuje se k činům, nýbrž k pravidlům: jednej podle takových pravidel, která vcelku vedou k co nejlepším výsledkům: **utilitarismus pravidel aneb rule utilitarianism**

Ještě k druhé tezi: nejen jsou následky nepředvídatelné, problém je také to, že nejednáme ve vzduchoprázdnu! Jednáme v situaci, která nás předem zavazuje

Příklad ve vzduchoprázdnu: černá limuzína, měsíc padesátikorun: maximum ve vzduchoprázdnu, rozdělit všem po 50 Kč – jenže: co když kradené? povinnost vrátit! jenže: co když jsem ublížil? povinnost nahradit

Ve skutečnu, **prima facie závazky** – (Henry Sidgwick)
žijeme v situacích, které na nás kladou závazky – první povinnost je je splatit, pak teprve se můžeme řídit zásadou největšího blaha
(mám dluh, nejprve splatím, ublížil jsem, nejprve nahradím, slíbil jsem, slib splním)
(Jenže co Herodesův slib??)

→ **Třetí teze: jednat nestranně**

Nejde o moje dobro, jde o dobro celku

Ospravedlňuje dobro celku obětování jedince?

Je třeba započítat, kdy už to nestojí zato - ale je možné kalkulovat bolest, smrt? Je to nutné, ale je to možné? (Bolest v pokusech)

Jsou lidé schopní jednat pro dobro všech, dobro druhých?
námítky jsme rozebírali pod titulem egoismu - ano, jsou lidé, kteří jezdí tramvají, aby neznečišťovali, pečují o nemocné

Žádná formulace není bez chyby - kam se poděla přesvědčivá prostota utilitarismu?

Jasnost jistot: Učte se dobře činiti! Pečujte o lidi! Buďte hodní jeden k druhému!

Zásada trvá: poskytuje celkovou morální orientaci, jen příklady selhávají, protože chceme, aby pravidlo rozhodlo za nás - jenže jen člověk rozhoduje! A rozhoduje v situaci

Takže etika nevystačí jen s člověkem a situací

ani jen s člověkem a morální zásadou

Vyžaduje tři opěrné body:

člověk - situace - morální orientace

Utilitarismus přispívá jako morální orientace ke konání dobra

* * *

Tady nás přerušilo zvonění mobilního telefonu a pak školní zvonění

Pokračujeme o týden později:

Třetí otázka pro každou filosofii:

Co z toho vyplývá:

Praktický následek: propojení demokracie a utilitarismu:

demokracie = soužití ve svobodě, v rovnoprávnosti, ve vzájemné úctě a dobré vůli

Tak zv „morální zásady“ - etika správnosti -jsou tradicionalistické, do nich zabudovány výsady privilegovaných, bezmocnost bédných. Proto zastánci výsad se vždy dovolávají dobrých mravů, rodinných ctností -

V náboženské tradici farizejství: zákoníci se hrozí, že Ježíš porušil přikázání o dodržování soboty jako dne posvátného, Ježíš zásadě nadřazuje dobro zákonu! Něco nového proti zatuchlé tradici

Demokracie je něco nového, netradičního, potřebuje netradiční měřítko dobra a zla. Ta utilitarismus poskytuje, zcela bez ohledu na logické nesoustavnosti:

Scéna u stolu s rozlitym mlékem: nejde o „spravedlnost“, jde o nápravu škody - to je ta nová etika“

utilitarismus je orientace k budoucímu dobru, osvobozená od zátěže minulosti: neobviňovat, neospravedlňovat, napravit!

Příklad holčičky s rozbitou panenkou

Zobecněji: jde o celkový přístup k jednání: Rozdíl je mezi jednáním zaměřeným k budoucnosti a jednáním v zajetí minulosti (které je v zásadě ne-svobodné)

Odbočení II:

Je to snad otázka „rozumného“ vs. „citového“ jednání, jednání „v zajetí citů“?

Dnes běžný výklad: jenže účelný-reagující se nekryje s rozumný-citový

Jiný výklad: porozumění orientuje člověka ve světě, city i rozum poskytují surovinu pro porozumění - nejde o to cítění odstranit jako iracionální (to Kant, o němž později) nýbrž rozum i cit orientovat k následkům, ne k minulosti

Jednat dobro-volně, volíme dobré, ne odreagovávat minulost!

(Příklad: jak spojenci nakládali s Německem po první a druhé světové válce:

v zájmu Evropy bylo Německo začlenit do společenství demokratických národů, avšak převládl „spravedlivý hněv“ a „touha po spravedlnosti“ - ponížít, potrestat: je to jen spravedlivé - následek byl Hitler

Po druhé válce: nespravedlivé - žádná viny, všemožně podpořit demokracii v Německu, aby už nebylo zdrojem budoucího zla. Marshallův plán. I tu následek: Německo dnes oporou Evropy)

Bylo to hrozně nespravedlivé: Němci se měli líp, než jejich oběti, ale Evropa měla mír, osvobozený od tradičních nenávistí

(Vytvářejte si vlastní příklady: co je lepší ve vztahu k bývalým německým spoluobčanům?

Jak se nejlépe vyrovnat s komunistickou minulostí?)

**Utilitarismus osvobozuje od minulosti, otevírá možnost změny, budoucnosti:
Učte se dobré činiti!**

Utilitarismus *jednoznačně záhodný jako postoj*: usilujme o dobro, dobro čiňme. Paternalismus pod dozorem otce, „co správné?“, utilitarismus svobodných, „co dobré?“

Je ale možná systematická etika utilitarismu? John Stuart Mill shrnuje:

„Jen štěstí dobré o sobě, všechno ostatní je prostředek k tomuto účelu.“

Na to odpovídá Nietzsche:

„O štěstí neusiluje člověk, jenom Angličan“ a k tomu dodává Bismarck: „Nejsme tu, abychom byli šťastní, nýbrž abychom konali svou prokletou povinností“ („*Wir sind nicht da glücklich um zu sein, sondern unseren verdammten Pflicht zu tun*“)

* * *

Závažný problém utilitarismu

Ano, usilujme o dobro: na tom konečně záleží

V tom smyslu každý z nás potřebuje být utilitarista: usilovat o dobro

Jenže co v nepředvídatelných situacích?

Nemůžeme chytračit, musíme jednat podle osvědčených pravidel

A nechat výsledek na Bohu

Nejsme vševědoucí, potřebujeme zákon, který ukazuje
nejpravděpodobnější způsob jednání
Nakonec: dělat, co je správné, a děj se vůle boží

A to je proč

**nejen každý zastávce deontologické etiky potřebuje být
utilitarista, aby dokázal jednat v situaci,
nýbrž každý zastávce utilitarismu potřebuje deontologii,
aby se dokázal povznést nad situaci**